

ΙΣΤΟΡΙΑ

Όταν αναποδογυρίζεται η Ιστορία...

Ο ραδιοφωνικός σταθμός ΣΚΑΪ 100,3 κάθε Κυριακή, από τις αρχές του χρόνου, μεταδίδει την εκπομπή με τίτλο «Από τον πόλεμο του '40 ως τη χούντα του '67». Την εκπομπή παρουσιάζει ο γνωστός για την... αντικειμενικότητά του Αρης Πορτοσάλτε, ο οποίος, όπως και ο ΣΚΑΪ, «αγανακτεί» με κάθε κινητοποίηση της εργατικής τάξης και των λαϊκών στρωμάτων. Για το περιεχόμενο των ιστορικών γεγονότων από το συγκεκριμένο κύκλο εκπομπών, επιφυλασσομάστε για μια ολοκληρωμένη απάντηση στο προσεχές διάστημα. Προς το παρόν, θα ασχοληθούμε με ορισμένα μόνο σημεία της πιο πρόσφατης εκπομπής (της 30ής Μάρτη), όπου και σε αυτήν ήταν προσκεκλημένοι καθηγητές Πανεπιστημίου που διεξήγαγαν τη σχετική συζήτηση.

Η «επιστημονική αυθεντία» και η κυρίαρχη αστική ιδεολογία

Το πλαίσιο της συγκεκριμένης εκπομπής προσδιόρισε ο Α. Πορτοσάλτε, διασαφηνίζοντας ότι η ιδεολογική κίνηση δεν μπορεί να έχει σχέση με τη μελέτη της Ιστορίας. Σύμφωνα με τις απαιτήσεις αυτού του ιδεολογήματος, οι εκμεταλλευτές και οι υπό καθεστώς εκμετάλλευσης καλούνται να βγάλουν κοινά πορίσματα και από την εξέταση της ιστορίας των ταξικών τους συγκρούσεων.

Καθόλου δεν είναι ανεξάρτητο το παραπάνω από την αντίληψη ενός σταθμού ο οποίος βλέπει ότι στην κοινωνία δεν ασκείται η παραμικρή κρατική και κυβερνητική βία σε βάρος των εργαζομένων. Αντίθετα, θεωρεί ότι υπάρχει μια κατάσταση μη βίας, μια γενική νομιμότητα, με την οποία οι εργαζόμενοι οφείλουν να συμμορφωθούν, δηλαδή, λέμε εμείς ότι εννοεί να υποταχθούν.

Το παραπάνω αξίωμα, ότι η ιδεολογική κίνηση δεν μπορεί να έχει σχέση με τη μελέτη της Ιστορίας, καταλήγει στο συμπέρασμα ότι οι δουλκότες και οι δούλοι όφειλαν να έχουν κοινή αντίληψη για την επανάσταση του Σπάρτακου...

Σε αυτή τη βάση, ο καθηγητής Ν. Μαραντζίδης, «αντικειμενικός» ιστοριογράφος, γνωστός αντικομμουνιστής και εσχάτως υποστηρικτής του κόμματος «Ποτάμι», πρότεινε ως πρότυπο αντικειμενικής καταγραφής της ιστορικής αλήθειας το βιβλίο του πρώην προέδρου της ΝΔ Ευάγγελου Αβέρωφ, «Φωτιά και τσεκούρι»! Είπε συγκεκριμένα:

«Ο Ευάγγελος Αβέρωφ στο βιβλίο "Φωτιά και τσεκούρι", που πολλοί νομίζουν ότι είναι ένα βιβλίο - πώς να το πω - ακραίας μισαλλοδοξίας, κάθε άλλο. Θα συνιστούσα να διαβαστεί αυτό το βιβλίο γιατί είναι πραγματικά ένα εξαιρετικό βιβλίο, όπου έχουμε την πολιτική ανάλυση να συμβαδίζει με την ιστορική αλήθεια».

Ας πάρουμε, όμως, ένα δείγμα αυτής της «αντικειμενικής» ιστοριογραφίας και του πώς ο Αβέρωφ χαρακτήριζε τον αγώνα του Δημοκρατικού Στρατού Ελλάδας (ΔΣΕ). Έγραψε:

«Όταν οι συμμορίες εξηφανίσθησαν και όλα αυτά ηχούσαν ψεύτικα, άλλοι παράγοντες επενήργησαν ως διεγερτικό του οδυνηρού εμβολίου του συμμοριτοπολέμου»¹.

Αντίστοιχα «αντικειμενικός» είναι ο τρόπος που τοποθετήθηκε ο Αβέρωφ αναφορικά με τα παιδιά που φυγάδευσε ο Δημοκρατικός Στρατός με τη σύμφωνη γνώμη των γονιών τους στις χώρες της σοσιαλιστικής οικοδόμησης (Βουλγαρία, Ουγγαρία, κ.ά.), προκειμένου να γλιτώσουν από την πείνα, τον εξευτελισμό και τις «τυφλές» επιθέσεις των κυβερνητικών στρατευμάτων, και για να ζήσουν αξιοπρεπώς:

«Υπήρχαν επιπλέον τα 28.000 απαχθέντα παιδιά, που επρόκειτο να υποστούν σημαντική διαφώτιση και να είναι πολύ χρήσιμα σε προσεχές μέλλον»².

Πρόκειται για την επαναφορά της γνωστής αστικής προπαγάνδας περί «παιδομαζώματος». Με αυτή την έννοια, ο Ν. Μαραντζίδης, επικαλούμενος τον Αβέρωφ, δεν αποκάλυψε άθελά του μόνο τους ισχυρισμούς του Α. Πορτοσάλτε περί ουδέτερης, υπερταξικής ιστοριογραφίας, αλλά, πολύ περισσότερο, φανέρωσε ότι και η ιστοριογραφική σχολή του «νέου

Η όξυνση της ταξικής πάλης ύστερα από τη Βάρκιζα, οδήγησε στον ταξικό ένοπλο αγώνα του ΔΣΕ, ο οποίος αποτελεί κορύφωση της ταξικής πάλης στη χώρα μας, αποτελεί τη μοναδική φορά που αμφισβητήθηκε εξ αντικειμένου και τέθηκε σε κίνδυνο η ύπαρξη της αστικής εξουσίας

Η αντεκδίκηση δε συνιστά ένα ψυχολογικό φαινόμενο, αλλά αντανάκλαση της σκληρής ταξικής πάλης. Όταν δε η αντεκδίκηση αποτελεί απάντηση στην οργανωμένη και ένοπλη πάλη της εργατικής τάξης και των λαϊκών στρωμάτων, αποτελεί αντιδραστική αστική βία για τη διαίωνιση της αστικής εξουσίας και εκμετάλλευσης (φωτό: Ανώτερος Αγγλος αξιωματικός ανάμεσα στο Σούρλα και τη συμμορία του)

κύματος», που ο Μαραντζίδης εκπροσωπεί, στην πραγματικότητα δεν κάνει τίποτα άλλο από το να αναμασά την αντικομμουνιστική ιστοριογραφία και την αντίστοιχη προπαγάνδα της «εθνικοφροσύνης» κατά των «ξενοκίνητων κομμουνιστών ΕΑΜοβουλγάρων»!...

«Επιστημονικές» επεξεργασίες ή «φαντάσματα του παρελθόντος»

Φυσικά, η συγκεκριμένη λογική συμπληρωνόταν πάντα από δύο επιχειρήματα: Την ενοχοποίηση του ΚΚΕ και του ΕΑΜ «που ήθελε να καταλάβει την εξουσία» (θα αναφερθούμε στη συνέχεια) και την αθώωση του αστικού πολιτικού και στρατιωτικού κόσμου της Κατοχής. Έτσι, ο Σ. Σφέτας παρουσίασε τις συμμορίες τύπου Σούρλα, που οργίασαν εναντίον του λαού, ως ομάδες που προσπαθούσαν να αντεκδικηθούν για τα «εγκλήματα του ΕΑΜ». Είπε:

«Η τρομοκρατία έχει μια συνέχεια από την ΕΑΜοκρατία ως του πούμε και τότε υπάρχει... Η Θεσσαλία είναι χαρακτηριστικό παράδειγμα και ξέρουμε τι έγινε από το ΕΑΜ κατά τη διάρκεια της Κατοχής. Μετά οι ομάδες των Σούρληδων εκδικούνται αυτούς».

Βέβαια, τον Σ. Σφέτα, αυτό που κυρίως φαίνεται να τον απασχολεί για την περίοδο της Κατοχής, είναι η δράση του ΕΑΜ και όχι οι πραγματικές αιτίες για τα εγκλήματα των φασιστών κατακτητών και των συνεργατών τους, καθώς και η αποκρουστική δράση των συνεργατών των Βρετανών. Έτσι, δεν θεώρησε υποχρέωσή του να εξηγήσει στους ακροατές, πώς έγινε δυνατό να διαμορφωθεί δίχως ιδεολογία και πολιτική υπόσταση - όπως είπε - ένα τεράστιο πολιτικο-στρατιωτικό κίνημα, όπως το ΕΑΜ, που καθόδηγούνταν από το ΚΚΕ. Έτσι και αλλιώς, αντιλαμβάνεται ως εξής τις σκληρές αντιπαραθέσεις ανταρτών και δοσιλόγων:

«Θέλω να πω ότι είναι ξεκαθάρισμα λογαριασμών, γιατί τώρα ιδεολογία σε μεγάλο βαθμό, οι αγροτικές κοινότητες εκεί τι να έχουνε; Σε προσωπικό επίπεδο νομίζω...».

Με αυτόν τον τρόπο, φανέρωσε και την αντίληψή του αναφορικά με την αντιμετώπιση των ανθρώπων του μόχθου, τους οποίους έκρινε ανίκανους για ιδεολογικές - πολιτικές διαμάχες. Στον ίδιο άξονα και ο Γ. Σακκάς, που επίσης θεώρησε ότι οι «παρακρατικές συμμορίες» των Σούρληδων και τα τάγματα ασφαλείας διακατέχονταν από το σκεπτικό της αντεκδίκησης:

«Ο Σούρλας ήταν, για παράδειγμα, στη Θεσσαλία. Ένας άλλος, ο Βουρλάκης, ήταν στην περιοχή της Φθιώτιδας, ο οποίος και αυτός τρομοκρατούσε όλη την περιοχή της Φθιώτιδας και της Ευρυτανίας. Πήγαινε δηλαδή στα χωριά της Ευρυτανίας, έμπαινε μέσα στα χωριά, τα οποία στη διάρκεια της Κατοχής ήταν ΕΑΜικά χωριά, με την έννοια δηλαδή ότι εκεί κυριαρχούσε το ΕΑΜ. Και οι ομάδες του Βουρλάκη εξόντωναν εκεί τον πληθυσμό. Ανεξέλεγκτα, δηλαδή χωρίς να παίρνουν υπόψη ατομικά τον καθένα τι ήταν. Απλώς επειδή ανήκανε σε μια ΕΑΜοκρατούμενη περιοχή. Ο Βουρλάκης, θα ρωτήσετε τώρα γιατί να κάνει αυτές τις πράξεις; Γιατί να οργανώσει τέτοια τρομοκρατική ομάδα; Γιατί βέβαια και ο ίδιος είχε εμπειρία από το ΕΑΜ. Για παράδειγμα, ο αδελφός του ήταν στον ΕΔΕΣ, είχε πολεμήσει τον ΕΛΑΣ και είχε σκοτωθεί... Δεν ήταν κάτι το μεταφυσικό. Ξαφνικά αποφασίζουν να χτυπήσουν το ΕΑΜ. Υπήρχαν βιώματα τρομερά! Θέλανε οι ίδιοι να πάρουν μέτρα αντεκδίκησης. Αρα, λοιπόν, η αντεκδίκηση για μένα είναι ένα σοβαρό κίνητρο. Υπήρχε στο Αγρίνιο ο Τολιόπουλος. Τι ήταν ο Τολιόπουλος; (...) Ήταν συνεργάτης των Γερμανών (...) ήθελε να πάρει εκδίκηση για το ΕΑΜ και αυτός».

Μόνο που η αντεκδίκηση δε συνιστά ένα ψυχολογικό φαινόμενο, αλλά αντανάκλαση της σκληρής ταξικής πάλης. Όταν δε η αντεκδίκηση αποτελεί απάντηση στην οργανωμένη και ένοπλη πάλη της εργατικής τάξης και των λαϊκών στρωμάτων, αποτελεί αντιδραστική αστική βία για τη διαίωση της αστικής εξουσίας και εκμετάλλευσης. Οι Βουρλάκηδες και συνολικά οι κρατικοί και «παρακρατικοί» μηχανισμοί βρισκόνταν στην υπηρεσία του αστικού κράτους και των συμμάχων του, δηλαδή αρχικά του βρετανικού και στη συνέχεια του αμερικανικού ιμπεριαλισμού. Φυσικά, όλα αυτά τα προσπερνούν, υποβιβάζοντας την ανάλυση των δυνάμεων της ιστορικής κίνησης σε σχολιασμό προσωπικών αντιπαραθέσεων και αντεκδικήσεων! Αυτή είναι η επιστημολογία που επικαλούνται.

Στην πραγματικότητα, ιδιαίτερα μετά από το 1943, η αστική τάξη και τα κόμματά της πήραν όλα τα απαραίτητα μέτρα για να διασφαλίσουν τη διατήρηση της εξουσίας τους και μετά τον πόλεμο. Γι' αυτό, μπροστά στον κίνδυνο του ανερχόμενου ΕΑΜικού κινήματος, οι αντιμαχόμενες μερίδες της αστικής τάξης (μαζί και αυτές που συνεργάστηκαν με τον κατακτητή) συνενώθηκαν υπό τη σκέπη του αγγλικού ιμπεριαλισμού. Χαρακτηριστικά, η Ένωση Νέων Αξιωματικών (πρόδρομος του

Το ΚΚΕ αντλεί πείρα και ιστορικά διδάγματα από τις μεγάλες ταξικές αναμετρήσεις, πιστεύοντας ότι η ανατροπή του καπιταλισμού αποτελεί μονόδρομο για την εργατική τάξη και πλατιά στρώματα των αυτοαπασχολούμενων

Το ΚΚΕ πρωτοστάτησε στη συγκρότηση αρχικά του Εργατικού ΕΑΜ και στη συνέχεια του ΕΑΜ, υπό την ομπρέλα του οποίου εντάχθηκαν πολλές αντιστασιακές οργανώσεις (ΕΛΑΣ, ΕΠΟΝ, Αλληλεγγύη, ΟΠΛΑ κ.λπ.), που συσπείρωναν τη μεγάλη μάζα της εργατικής τάξης και των φτωχών λαϊκών στρωμάτων. Ήταν αυτές οι οργανώσεις που πρωτοστάτησαν στην πάλη ενάντια στους κατακτητές και τους ντόπιους συνεργάτες τους. Για την ενίσχυσή τους το ΚΚΕ προσέφερε κάθε θυσία. (Φωτό: έφιπποι αντάρτες του ΕΛΑΣ)

ΙΔΕΑ), που είχε ιδρυθεί στο πλαίσιο των ελληνικών κυβερνητικών στρατευμάτων που βρίσκονταν στην Παλαιστίνη, υποστήριζε τότε πως τα τάγματα ασφαλείας:

«...αποτελούσαν βασικνή δύναμιν πέριξ της οποίας συσπειρούμενοι οι εθνικόφρονες Έλληνες θα ηδύναντο να ματαιώσουν τα κομμουνιστικά σχέδια»³.

Επίσης, ο Κρις Γούντχαουζ, αρχηγός της συμμαχικής στρατιωτικής αποστολής στα ελληνικά βουνά μετά την αποχώρηση του Εντ Μάγιερς, έγραψε:

«Ο Ράλλης έβλεπε τα Τάγματα Ασφαλείας ως μία γέφυρα διά το πέρασμα της Ελλάδος από της γερμανικής κατοχής εις την απελευθέρωσίν της υπό των συμμάχων, χωρίς να μεσολαβήσει κανένα χάος»⁴.

Και ο ίδιος ο Ράλλης ομολόγησε ευθαρσώς τις συνθήκες της ταξικής πάλης όταν ιδρύθηκαν τα τάγματα ασφαλείας:

«Αι πρόοδοι των ανατρεπτικών στοιχείων ήταν καταφανείς. Τα θεμέλια του κοινωνικού καθεστώτος μας εσειόντο»⁵.

Και φυσικά μαζί με τον Ράλλη και τη συμμετοχή και συναίνεση των Γερμανών, στην οργάνωση των ταγμάτων ασφαλείας πρωτοστάτησαν βενιζελικοί πολιτικοί και στρατιωτικοί, ενώ τη συγκρότησή τους ενθάρρυναν και οι Βρετανοί.

Το ΚΚΕ και το ζήτημα της εξουσίας

Φυσικά, όλες οι προηγούμενες αναφορές και άλλες «έστρωναν» το έδαφος για να αναδειχθεί η κύρια θεματολογία της συγκεκριμένης εκπομπής από συγκεκριμένη ιστοριογραφική και ταξική σκοπιά. Θεωρώντας ως φυσική τη μεταπολεμική αποκατάσταση της αστικής εξουσίας και επομένως υπερασπίζοντας τις επιδιώξεις του αστικού πολιτικού κόσμου, που ένα μέρος του μετακόμισε την Κατοχή στην Αίγυπτο και το Λονδίνο και ένα άλλο συνεργάστηκε με τους κατακτητές, έστρεψαν τα βέλη της κριτικής τους στο ΚΚΕ. Η δράση και η άποψη των πρωταγωνιστών της ΕΑΜικής Αντίστασης και γενικά η θέληση του λαϊκού παράγοντα αναφορικά με το μέλλον του, θεωρήθηκαν στη συζήτηση παράγοντας αναταραχής και αιτία των δεινών!

Επειτα από αυτή την αντιστροφή της πραγματικότητας, λοιπόν, υπήρξε μια ευρεία συνηγορία καταδίκης «της επιδίωξης του ΚΚΕ να καταλάβει την εξουσία», η οποία δε στερούνταν φυσικά ιστορικών ανακρίβειών και μεθοδολογικών ατοπημάτων. Έτσι, ο ταξικός ένοπλος αγώνας αποδόθηκε με ευκολία σε προσωπικές στρατηγικές και σε ξένα συμφέροντα! Όπως επισήμανε ο Ν. Μαραντζίδης:

«Η απόφαση για την ένοπλη εξέγερση ουδόλως έχει να κάνει με τη "λευκή" τρομοκρατία, είναι μια απόφαση πολιτική που ο Ζαχαριάδης τη μελετά συστηματικά και όπως σωστά είπε ο κύριος Σφέτας πριν, προέκυψε μετά από συμφωνία για βοήθεια από τις αδελφές χώρες, από τα αδελφά Κομμουνιστικά Κόμματα, τα οποία από τις αρχές του '46 πια μπαίνουν σε αυτή τη λογική».

Όμως, με αυτόν τον τρόπο, η αστική (αλλά και η οπορτουνιστική ιστοριογραφία) εισάγει τον ανορθολογισμό στην ιστορική έρευνα, στην προσπάθειά της να υπερασπισθεί την αστική εξουσία. Ως αποτέλεσμα, η αστική ιστοριογραφία και συνολικά η κυρίαρχη αστική ιδεολογία, που άλλοτε αντιπαρέτεθηκαν με τις μεταφυσικές και οπισθοδρομικές απόψεις της φεουδαρχίας, χρησιμοποιούν πλέον τα ίδια μέσα απέναντι στην εργατική τάξη, όταν αυτή αμφισβητεί την αστική εξουσία. Πρόκειται για μια ακόμα απόδειξη ότι η αστική ιδεολογία και τάξη είναι ιστορικά παρωχημένη.

Τα ιστορικά γεγονότα και η άποψη του ΚΚΕ

Ο Ν. Μαραντζίδης επισήμανε ότι η άποψη του ΚΚΕ είναι πως δεν επιδίωξε ποτέ να κατακτήσει την εξουσία:

«Η άλλη ακραία άποψη, που ήταν περίπου η άποψη που εκφράζει το ίδιο το Κομμουνιστικό Κόμμα και πολλοί υποστηρικτές του, αλλά ακούγεται και στην ιστοριογραφία, είναι ότι το ΚΚΕ ήθελε να κάνει αντίσταση, δεν ενδιαφερόταν να καταλάβει την εξουσία. Αντίθετα, και όταν την είχε την εκχώρησε, απλώς οι αντίπαλοί του δεν καταλάβαιναν ότι αυτό την εκχωρούσε και χάθηκαν λίγο στη μετάφραση και εν πάση περιπτώσει, σε κάθε περίπτωση το ΚΚΕ δεν ήθελε να καταλάβει την εξουσία, ήθελε να κάνει αντίσταση μέχρι το 1944. Αυτό είναι μια ακραία άποψη ιστοριογραφικά τοποθετημένη στο χώρο της Αριστεράς και είναι περίπου η επίσημη άποψη του ΚΚΕ».

Βέβαια, η παραπάνω εκτίμηση δεν αποκρυσταλλώνει τη σημερινή προσέγγιση του ΚΚΕ, γεγονός που δείχνει είτε ότι δεν παρακολουθούν τι λέει το ΚΚΕ, είτε ότι σκόπιμα διαστρεβλώνουν τις θέσεις του.

Το ΚΚΕ πρωτοστάτησε στη συγκρότηση αρχικά του Εργατικού ΕΑΜ και στη συνέχεια του ΕΑΜ, υπό την ομπρέλα του οποίου εντάχθηκαν πολλές αντιστασιακές οργανώσεις (ΕΛΑΣ, ΕΠΟΝ, Αλληλεγγύη, ΟΠΛΑ κ.λπ.), που συσπείρωναν τη μεγάλη μάζα της εργατικής τάξης και των φτωχών λαϊκών στρωμάτων. Ήταν αυτές οι οργανώσεις που πρωτοστάτησαν στην πάλη ενάντια στους κατακτητές και τους ντόπιους συνεργάτες τους. Για την ενίσχυσή τους το ΚΚΕ προσέφερε κάθε θυσία.

Ωστόσο, το ΚΚΕ δεν μπόρεσε να αντιμετωπίσει τον εθνικοαπελευθερωτικό αγώνα ως κρίκο για την επαναστατική κατάκτηση της εργατικής εξουσίας, αλλά εφάρμοσε τη στρατηγική της «εθνικής ενότητας». Αυτό αποδεικνύουν τόσο η υπαγωγή του ΕΛΑΣ στο στρατηγείο της Μέσης Ανατολής, όσο και η συνεχής υποχωρητικότητα του ΚΚΕ και του ΕΑΜ απέναντι στις αστικές δυνάμεις, που οδήγησε στην υπογραφή των συμφωνιών του Λιβάνου, της Καζέρτας και εν τέλει της Βάρκιζας. Φυσικά, στη διαμόρφωση της στρατηγικής του ΚΚΕ επέδρασαν και οι γενικότερες αντιφάσεις της στρατηγικής του διεθνούς κομμουνιστικού κινήματος.

Η όξυνση της ταξικής πάλης ύστερα από τη Βάρκιζα (δολοφονίες καταδιώξεις, συλλήψεις, φυλακίσεις ΕΑΜιτών, βιασμοί γυναικών, εμπρησμοί σπιτιών και κομματικών γραφείων) οδήγησε στον ταξικό ένοπλο αγώνα του ΔΣΕ, ο οποίος αποτελεί κορύφωση της ταξικής πάλης στη χώρα μας, αποτελεί τη μοναδική φορά που αμφισβητήθηκε εξ αντικειμένου και τέθηκε σε κίνδυνο η ύπαρξη της αστικής εξουσίας.

Το ΚΚΕ αντλεί πείρα και ιστορικά διδάγματα από τις μεγάλες ταξικές αναμετρήσεις, πιστεύοντας ότι η ανατροπή του καπιταλισμού αποτελεί μονόδρομο για την εργατική τάξη και πλατιά στρώματα των αυτοαπασχολούμενων. Υιοθετώντας τη συγκεκριμένη ταξική οπτική δεν επιδιώκει τη (δι)αταξική αντικειμενικότητα (που άλλωστε δεν υπάρχει), αλλά σαφώς βρίσκεται στην πλευρά της κοινωνικής εξέλιξης. Και φυσικά αυτό δεν του το συγχωρούν ποτέ όσοι ιστοριογράφοι και δημοσιολόγοι υπηρετούν τα συμφέροντα της αστικής τάξης.

Παραπομπές:

- 1. Ευάγγελος Αβέρωφ - Τσιτίσας, «Φωτιά και τσεκούρι», σελ. 464, εκδόσεις «Εστία», Αθήνα 1975.**
- 2. Ο.π., σελ. 462.**
- 3. Φοίβος Οικονομίδης, «Η Επανάσταση στην Ελλάδα», σελ. 358, εκδόσεις «Λιβάνη», Αθήνα 2011.**
- 4. Νίκος Καρκάνης, «Οι δωσίλογοι της Κατοχής», σελ. 23, εκδόσεις «Σύγχρονη Εποχή».**
- 5. «Ο Ιωάννης Δ. Ράλλης ομιλεί εκ του τάφου», σελ. 42, Αθήνα 1947.**

Του Κώστα ΣΚΟΛΑΡΙΚΟΥ*

*Ο Κώστας Σκολαρικός είναι συνεργάτης του Τμήματος Ιστορίας της ΚΕ του ΚΚΕ